

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.97

Турлова Ю. А.,
кандидат юридичних наук,
 головний науковий співробітник відділу
науково-методичного забезпечення прокурорської
діяльності поза сферою кримінальної юстиції
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України

ПРИНЦІП ГЛАСНОСТІ В ОНОВЛЕНому ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

THE PRINCIPLE OF TRANSPARENCY IN THE UPDATED PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

У статті проаналізовано сутність принципу гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами в умовах законодавчих змін, а також нормативні умови для дотримання цього принципу під час розгляду господарських, цивільних та адміністративних справ у суді.

Ключові слова: принцип, гласність і відкритість судового процесу, судочинство, фіксування судового процесу технічними засобами.

В статье проанализированы сущность принципа гласности и открытости судебного процесса и его полная фиксация техническими средствами в условиях законодательных изменений, а также нормативные условия для соблюдения этого принципа при рассмотрении хозяйственных, гражданских и административных дел в суде.

Ключевые слова: принцип, гласность и открытость судебного процесса, судопроизводство, фиксирование судебного процесса техническими средствами.

The article analyzes the essence of the principle of transparency and openness of the trial process and its complete fixation by technical means in the conditions of legislative changes, as well as regulatory conditions for observance of this principle when considering economic, civil and administrative cases in court.

Key words: principle, transparency and openness of the court process, legal proceedings, recording of the trial by technical means.

Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами визначено у ст. 129 Конституції України як одну з основних засад судочинства [1].

На доктринальному рівні сформульовано положення, що гласність судового процесу загалом є похідною від принципу незалежності суду і рівності сторін у судочинстві і забезпечує «прозорість» судочинства. Судовий процес стає «прозорим», коли держава визнає пріоритет прав громадян. Громадянське суспільство зацікавлене у незалежному суді та рівності сторін, і тому лише в умовах гласності судова незалежність і рівність сторін стають гарантованими [2, с. 911].

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII внесено зміни до цих кодексів, викладено їх у нових редакціях, які набрали чинності з 15.12.2017 р. [3].

Відповідно до цих змін, в оновленому процесуальному законодавстві принцип гласності поєднано з відкритістю судового процесу та його повним фіксуванням технічними засобами та визначено в переліку основних засад (принципів) судочинства

(ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України)).

Тому натепер існує необхідність подальшого дослідження сутності принципу гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами в умовах законодавчих змін.

Принцип гласності і відкритості судового процесу у господарському, цивільному та адміністративному судочинствах був предметом наукових досліджень таких вчених, як А.С. Амеліна, О.А. Беляневич, В.П. Гончар, В.В. Городовенко, І.О. Ізарова, В.В. Комаров, В.М. Кондратенко, В.А. Кройтор, А.О. Маляренко, О.О. Овсяннікова, Д.М. Притика, В.О. Работинська, Г.П. Тимченко, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан тощо.

Водночас, враховуючи важливість праць зазначених авторів, на наш погляд, дослідження сучасного розуміння принципу гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, з урахуванням останніх законодавчих змін, а також рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), є актуальним і потребує більш грунтовного вивчення, що і є метою цієї статті.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII принцип гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами деталізовано, доповнено та уніфіковано за вказаними кодексами.

Натепер сутність цього принципу розкрито у ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зі змінами та доповненнями [4], а також в оновлених процесуальних кодексах, зокрема ст.ст. 8, 9 ГПК України [5], ст.ст. 7, 8 ЦПК України [6] та ст.ст. 10, 11 КАС України [7].

Ці законодавчі акти передбачають елементи та складові частини принципу гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, які мають бути реалізовані задля того, щоб вказаний принцип не зазнав порушення. Так, ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Інформація щодо суду, який розглядає справу, учасників справи та предмета позову, дати надходження позовної заяви (скарги) або будь-якої іншої заяви або клопотання у справі, у тому числі особи, яка подала таку заяву, вжитих заходів забезпечення позову та (або) доказів, стадії розгляду справи, місця, дати і часу судового засідання, руху справи з одного суду до іншого є відкритою та підлягає невідкладному оприлюдненню на офіційному веб-порталі судової влади України в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Аналіз вказаних законодавчих змін дає змогу зробити висновки, що принцип гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами передбачає таке:

– розгляд справ у судах проводиться відкрито, крім випадків, встановлених чинним законодавством;

– будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. При цьому у кодексах чітко визначено, що від особи, яка бажає бути присутньою у судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу. Водночас відповідно до вказаних змін передбачено обмеження щодо реалізації цього права, а саме: особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, допускаються до залі судових засідань лише до початку судового засідання та під час перерви.

– особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отри-

мання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом;

– із дозволу суду може здійснюватись трансляція судового засідання. Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслювання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав;

– суд під час розгляду справи в судовому засіданні здійснює повне фіксування його перебігу за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Порядок такого фіксування встановлюється відповідними процесуальними нормами конкретного виду судочинства;

– судове рішення (повне або скорочене), ухвалене у відкритому судовому засіданні, оголошується прилюдно у порядку, визначеному чинним законодавством. Якщо судове рішення оголошується прилюдно, учасники справи, інші особи, присутні у залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відеозапис, транслювання проголошення рішення по радіо і телебаченню, в мережі Інтернет.

Модернізоване процесуальне законодавство, яким регулюються відносини цивільного, господарського та адміністративного судочинства, встановлює і певні обмеження принципу гласності щодо:

1) присутності осіб, які у той або інший спосіб перешкоджають відправленню судочинства. Так, суд може видалити із залі судових засідань осіб, які перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді, порушують порядок у залі суду. У принципі, загальний порядок гласності при цьому не буде порушенено, проте буде відновлено можливість реалізовувати принцип змагальності сторін у судовому засіданні;

2) повної відкритості судового засідання. Так, чинним процесуальним законодавством передбачені випадки, коли розгляд справи може бути проведено у закритому засіданні. Розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться у випадках, коли:

– відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом;

– за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників судового процесу (необхідність захисту особистого та сімейного життя людини) або відомостей, що принижують їхню честь і гідність;

– в інших випадках, установлених законом.

Що стосується власне відкритості судового процесу, то, відповідно до ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судові засідання проводяться виключно у спеціально обладнаному

для цього приміщені суду – залі засідань, яке призначено для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов’язки.

Із приводу доступу до судових рішень, то принцип гласності також дає змогу будь-якій особі отримати інформацію щодо будь-яких судових рішень, які проголошувались привсеслюдно, крім випадків, коли розгляд справи проводився у закритому судовому засіданні. Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про доступ до судових рішень», усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання. Судові рішення також можуть публікуватися в друкованих виданнях із додержанням вимог цього Закону [8].

Ми погоджуємося з позицією В.П. Гончара, яка полягає в тому, що публічність судового процесу може стримувати темп розгляду справи, за певних обставин створювати загрозу незалежності та неупередженості суду, торкатися інтересів учасників судочинства і, зрештою, призвести до зниження якості правосуддя.

Однак без публічності судового процесу обйтися не можна, оскільки при відсутності прозорості судових процедур говорити про якість правосуддя взагалі не доводиться [9, с. 2].

В оновлених процесуальних кодексах також чітко визначено, що суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права (ст. 11 ГПК України, ст. 10 ЦПК України, ст. 6 КАС України).

Аналіз рішень ЄСПЛ щодо дотримання принципу гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами свідчить про те, що в рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошено на тому, що забезпечення відкритості судового розгляду становить основоположний принцип, закріплений у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такий публічний характер судового розгляду гарантує сторонам у справі, що правосуддя не здійснюватиметься таємно, без публічного контролю; це також один зі засобів підтримання довіри до судів. Здійснення правосуддя і судовий процес зокрема набувають легітимності завдяки гласності. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, гласність, таким чином, сприяє реалізації мети п. 1 ст. 6, а саме – справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України», п. 79 рішення ЄСПЛ від 4 грудня 2008 р. у справі «Бєлашев проти Росії» з наведеними посиланнями) [10].

Так, у справі «Стрижак проти України» ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з огляду на від-

мову національних органів повідомити заявитника про дату та час слухання у цій справі. У п. 40 рішення від 8 листопада 2005 р. у цій справі ЄСПЛ зазначив, що заходи повідомлення не були повною мірою забезпечені і, таким чином, заявитник був позбавлений можливості надати свої аргументи під час публічного слухання у Дніпропетровському обласному суді. На думку ЄСПЛ, це слухання було важливим, беручи до уваги той факт, що відповідачем у цій справі був заступник голови цього суду [11].

У справі «Лучанінова проти України» також визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв’язку з відсутністю публічного розгляду справи. У своєму рішенні від 9 червня 2011 р. (п. 56) у цій справі ЄСПЛ зазначив, що хоча доступ громадськості до судового розгляду, про який йдеться, формально не був обмежений, обставини, за яких він відбувся, були очевидною перешкодою його публічності. По-перше, розгляд відбувся у диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишитися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, з матеріалів справи не вбачається існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання [12].

У справі «Ріпан проти Австрії» ЄСПЛ в своєму рішенні від 14 листопада 2000 р. зазначив, що судовий розгляд задовільняє вимогу щодо публічності лише в тому разі, якщо громадськість може отримати інформацію про день і місце його проведення і якщо публіка може цього місця легко дістатися. Здебільшого цим умовам задовільнятиме той простий факт, що слухання проводяться у звичайній залі судових засідань, до того ж доволі великий для розміщення глядачів. Водночас ЄСПЛ зауважує, що проведення судового процесу за межами звичайної зали суду, а надто десь у такому місці, як тюрма, куди широкий загал взагалі не має доступу, серйозно перешкоджатиме його публічності. У такому разі держава зобов’язана вживати компенсаційних заходів з тією метою, щоб громадськість та засоби масової інформації були належно проінформовані про місце проведення слухань і мали ефективний доступ [13, с. 257–258].

Вибірковий аналіз судової практики дав змогу дійти висновку, що суди та учасники судового процесу під час розгляду господарських, цивільних та адміністративних справ в суді загалом дотримуються принципу гласності і відкритості судового процесу та його повного фіксування технічними засобами. При цьому враховують рішення ЄСПЛ [14–17].

З огляду на викладене, в Україні нині на законодавчому рівні сформовано достатні нормативні умови для того, щоб судді, учасники судового процесу, у тому числі прокурор, у своїй професійній діяльності могли вільно керуватися та дотримуватися принципу гласності і відкритості судового процесу та його повного фіксування технічними засобами на всіх стадіях судового процесу та реалізації його з урахуванням рішень ЄСПЛ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.07.2018).
2. Конституція України: наук.-практ. комент. / редкол.: В.Я. Тацій (голова.) та ін. 2-е вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 27.07.2018).
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 27.07.2018).
5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. В редакції Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 07.08.2018).
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. В редакції Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 07.08.2018).
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. В редакції Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 07.08.2018).
8. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3262-15> (дата звернення: 07.08.2018).
9. Гончар В.П. Міжнародно-правові стандарти гласності судового процесу в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Часопис Академії адвокатури України: електрон. наук. фахове вид. 2013. Вип. 18 (1). С. 1–7. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/154/176> (дата звернення: 24.07.2018).
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 року у справі «Шагін проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_612 (дата звернення: 17.08.2018).
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 року у справі «Стрижак проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_441 (дата звернення: 17.08.2018).
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2011 року у справі «Лучанінова проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_788 (дата звернення: 17.08.2018).
13. Джеремі Макбрайд. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К: К.І.С., 2010. 576 с.
14. Постанова апеляційного суду Одеської області від 7 березня 2018 р., судова справа № 22-ц/785/1452/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72751970#> (дата звернення: 16.08.2018).
15. Ухвала господарського суду м. Києва від 12 березня 2018 р., судова справа № 910/16994/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72671468#> (дата звернення: 16.08.2018).
16. Ухвала господарського суду Житомирської області від 2 липня 2018 р., судова справа № 906/476/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75017062#> (дата звернення: 16.08.2018).
17. Ухвала господарського суду Київської області від 31 липня 2018 р., судова справа № 911/1166/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75635493#> (дата звернення: 16.08.2018).